

ikke umiddelbart i et dansk lokalsamfund. Til gengæld tages året heller ikke helt alvorligt. Adskillige detaljer føres længere frem, et par stykker endda ind i de første år af 1800 tallet.

Anne Riising har været vidt omkring for at samle sit stof. Embedsarkiver, privatarkiver, håndskriftssamling og Karen Brahes bibliotek har hun gennemgået fra sit eget landsarkiv. Sager fra den overordnede administration i Rigsarkivet, Det kongelige biblioteks håndskriftssamling og Odense katedralskoles bibliotek – og hertil nok det meste af, hvad der er trykt i og om perioden. Alt dette er, som det synes, udnyttet til sidste dråbe, uden at der derfor er kommet nogen tung skildring ud af det. En folkebog er der dog ikke tale om, selv om der f.eks. ved forklaringer af datidige ord og begreber er gjort et forsøg på at få alle potentielle læsere med. Det kan være et svært valg for en forfatter at afgøre, hvor meget man skal oplyse om det, der er dagligbegreber for en selv – Claus Bergs altertavle f.eks. Den præsenteres s. 178, uden at det nævnes, hvad særligt der er ved den, nemlig figurerne af de første oldenborgere og deres koner.

Selv om den oplivende detalje med den farve, den kan give tidsbilledet, ingenlunde mangler i Anne Riisings skildring, er hendes bog ikke desto mindre blevet en ret så saglig redegørelse for kulturlivets udvikling i 1700-tallet: kirken, dens ledelse, præster og funktionærer, degnene, forholdet til menigheden, de kirkelige handlinger, forkyndelsen, skolerne, det øvrige kulturliv – litteratur og aviser, hvor Odense var landets førende by – forlystelser, stemninger og tilstande. Alt dette er der; men det er, som om spændingerne mangler eller måske rettere fornemmelsen af forholdet mellem mennesker generelt. Til gengæld er de talrige enkeltiagttagelser herlige.

At det har været en svær bog at illustrere, fremgår af en del af den særlige billedredaktørs billedvalg: s. 102 står ordret: »--- og den 23. april 1772 ophævedes kirkebønnen for Dronning Caroline Mathilde, som nu var blevet forstødt på grund af sit forhold til Struensee« – to linier, der giver anledning til to billeder, C.M. på s. 102 og S. på s. 103. S. 111 meddeles det, at dronning Juliane Marie 1779 sendte en dåbsgave til en jødinde, der var blevet døbt i Vor frue kirke. Ikke mere – udover et trekvartside kendt billede af Hs. majestæt s. 110! Toppen nås dog allerede s. 31, hvor der bringes et billede af biskop Christian Ramus' tredje hustru – i mangel af bedres havelse – det skulle nemlig have været bispen selv; men af ham er ikke noget skilderi bevaret! Henvisninger, litteraturliste og register, der naturligvis skyldes forfatteren selv, er fyldige, overskuelige og derfor letanvendelige.

Finn H. Lauridsen

Hans Chr. Johansen: *Næring og bystyre. Odense 1700-1789*. Udgivet af Odense Kommune (Odense Universitetsforlag, 1983). 316 s., ill.

Udgivelsen af Odense Kommunes store værk om byens historie skrider planmæssigt fremad, om også bindene kommer i lidt tilfældig orden. Efter bind om besættelsestiden, den ældre enevældes tid, kulturlivet i 1700-årene og den ældste historie frem til 1559 foreligger nu Hans Chr. Johansens bind om samfundsforholdene i 1700-årene.

Bindets titel er *Næring og bystyre*, men det giver i virkeligheden meget mere. Her har vi den hidtil mest solide og sammenhængende fremstilling af samfundsforholdene i et dansk bysamfund i 1700-årene. Vi er vel her endnu i den førststatistiske periode, men Hans Chr. Johansen har kunnet trække på

materialet i den såkaldte Odensedatabase, der skyldes bl.a. ham selv, og som omfatter både en ejendomsfil og en personfil, den første med oplysninger fra grundtaksten 1743, brandtaksationerne 1761-1811, opmålingen til bygningskatten 1803-04 og skøde- og panteprotokollernes oplysninger om ejendomshandeler, den sidste med oplysninger fra kirkebøgerne 1741-90, folketællingerne 1769 og 1787, skattelister 1743-89, lavsprotokoller, borger-skabsprotokoller, skifter og lister over fattighjælpsmodtagere og beboere på Gråbrødre hospital og i tugt- og manufakturhuset m.m.

Brug af materialet fra denne database har tilladt Hans Chr. Johansen i usædvanlig grad at komme ind på livet af datidens befolkning. Man får en indgående skildring af byens befolkningsforhold og den menige odenseaners liv fra vugge til grav. Vi ser her veldokumenteret de træk, der er så karakteristiske for det førindustrielle samfund: den store børnedødelighed og sammenhængende hermed den lave gennemsnitslevealder, den høje ægteskabsalder, de store fødselstal. Og endnu engang kan Hans Chr. Johansen i strid med den ofte fremførte myte dokumentere, at kernefamilien, ikke storfamilien, var helt dominerende også i det førindustrielle danske samfund.

På denne baggrund præsenteres derefter erhvervslivet, i særlige afsnit for de enkelte hovederhverv, håndværk, begyndende industri, handel, landbrug, søfart, landtransport og anden beskæftigelse, som daglejere, militære og andre offentligt ansatte. Det meget omfattende materiale i Odense magistrats arkiv er her udnyttet i stort omfang, ligesom en række lavsarkiver og Kommercekollegiets arkiv. Især afsnittene om håndværket og den begyndende industri bringer meget nyt til forstå-

else af 1700-årenes samfund.

I et afsnit om indkomst- og formueforhold ses de forskellige erhvervsgrupper i forhold til hinanden, og deres økonomiske forhold ses på baggrund af beskatningen og prisudviklingen; i en række underafsnit belyses forbruget og dets fordeling på hovedgrupperne fødevarer, beklædning og bolig, der for flertallet af befolkningen opslugte langt størsteparten af indtægten.

Endelig belyses i en række afsnit bysamfundets forhold når det gælder bystyret, socialforvaltningen, sundhedsforholdene og sundhedsvæsenet og lov og orden. Ikke mindst afsnittene om socialforvaltningen og sundhedsforholdene og sundhedsvæsenet giver her en lang række oplysninger til nærmere forståelse af den brede befolknings livsvilkår. En række analyser af periodens epidemier, bygget bl.a. på Hans Chr. Johansens egne tidligere undersøgelser af befolkningsudviklingen og familiestruktur i 1700-årene, giver et knugende billede af datidens vilkår på dette område.

Hans Chr. Johansens bog om Odense er velskrevet og nøgtern og behandler mange spændende problemstillinger. I stort omfang er bogen bygget på solide analyser af et omfattende materiale af regnskaber, skatteligninger, befolkningsstatistik. Man kunne dog have ønsket en mere udbygget undersøgelse af udviklingen i priserne, hvor bogen alene behandler kapitelstaksterne, der vel ganske vist omfatter tidens væsentligste næringsmiddel, korn, men alligevel kun er en del af vareudbudet, hvis samlede prisudvikling er af interesse også for en forståelse af indtægtsmulighederne for de forskellige erhvervsgrupper. På samme måde undrer man sig over resultaterne af de tilsyneladende lidt summariske undersøgelser, der viser, at de højere indtægter skulle have været beskattet forholdsvis

noget højere end de lavere, hvilket ikke stemmer med iagttagelser, der i øvrigt kan gøres på dette område.

Teksten er præget af ganske mange detaljer, men netop skildringen af de mange konkrete små og store personer giver bogen liv, lader fortidens mennesker konkret træde frem for os, om end gennemgående på en meget nøgtern måde. I vidt omfang støttes teksten af velvalgte billeder, af personer, bygninger, genstande, idet der dog ikke altid er nogen særlig sammenhæng mellem billede og tekst. Værdifuld er brugen af kort, ikke mindst den række af noget stiliserede kort, der er udtegnet via EDB og viser en række fordelinger over byarealet, af husenes etageantal, husstandsstørrelser, antal tjenestepiger, gamle, skomagere og handskemagere, soldater, skatteansættelse og fattige. Disse kort ville dog i høj grad have vundet i klarhed og overskuelighed, om de i stedet for bogstavsignaturer – som eksempelvis O, M og V for beboere, der betalte henholdsvis over og under 6 rdl. i skat eller ingen skat – havde anvendt signaturer, der grafisk angiver forholdene, som større og mindre sorte cirkler, sorte, skraverede eller lyse cirkler osv., idet store eller sorte cirkler stod for høj værdi, små eller lyse cirkler for lav værdi, eksempelvis store og små skatteydere osv. Sådanne kort ville direkte afsløre strukturerne, uden at skulle »læses«, tydes.

Odense bys historie udmærker sig i usædvanlig grad ved, at den udnytter det bevarede kildemateriale. Sjældent ser man en så omfattende arkivalieliste som i Hans Chr. Johansens bog om samfundsforholdene i Odense i 1700årene. Ikke mindst er det værdifuldt, at der er ofret store ressourcer på udnyttelsen af ejendomsdata- og persondatamaterialet. Dette materiale har i andre byhistorier alt for ofte været stedmoderligt behandlet.

Med materialeudnyttelsen, bredden og omfanget er Odense bys historie foreløbig noget helt usædvanligt i dansk byhistorie. Ved læsningen undgår man dog ikke undervejs at bemærke et særligt forhold: for forfatterne selv og på flere punkter også for fremstillingens indhold og form er det vel værdifuldt, at de enkelte forfattere har fået frie hænder. Men når man står over for det færdige værk, vil man formentlig på flere måder komme til at savne, at de mange spegede linjer, der må være i en byhistorie, ikke altid er kørt konsekvent igennem ned gennem tiden fra bind til bind. Uklarheden her afspejles måske også for en del i titlerne, der vel skal være blikfang, men ofte siger for lidt og tilsammen ikke giver det helhedsbillede, som overvejelser over udviklingen ville have kunnet give.

Ole Degn

Knud Aagaard: *Physisk, oekonomisk og topografisk Beskrivelse over Thy beliggende i Thisted Amt, Ålborg Stift* (1802) 255 s. – C. Schade: *Beskrivelse over Øen Mors* (1811) 372 s. (Genudgivet af Landbohøi-selskab 1984).

Da pastor Knud Aagaard til Skjoldborg-Kollerup i 1802 udsendte sin beskrivelse over Thy var det angiveligt i det håb, at den kunne give et overskud til fordel for Degnenes og skoleholdernes enkekasse i Thisted amt, som Aagaard selv havde oprettet. Men han havde også den dybere og bredere hensigt at gøre regeringen, Landhusholdningsselskabet og »oplyste patrioter« opmærksom på »denne provinses mangler« og derved »bringe de savnede vindskibeligheds grene til fremvækst«. Det sidste lader ane en kritisk beskrivelse; men det er nu ikke så galt, selv om der da peges på et og andet, som kunne og burde være anderledes.